

ЕНКАУСТИКА

Жердзицький В.С., викладач кафедри живопису
Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. У статті розглянуто особливості техніки «енкаустика» і її історичний розвиток.

Ключові слова: енкаустика, техніка живопису, мальовнича основа.

Аннотация. Жердзицкий В.Е. Энкаустика. В статье рассмотрены особенности техники «энкаустика» и ее историческое развитие.

Ключевые слова: энкаустика, техника живописи, живописная основа.

Summary. Zherdzicky V.E. Encaustic. In article features of engineering «encaustic» and its historical development are considered.

Key words: encaustic, engineering of painting, a picturesque basis.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. Енкаустика (від грецького енкаіо – обпалюю, палю) – техніка живопису, у фарбах якої основною частиною сполучного є віск. У деяких давніх народів слово «віск» служило синонімом слову «фарба».

Спираючись на результати дослідів, деякі дослідники вважають, що найважливішим і основним способом античної енкаустики є восковий живопис, оброблений вогнем, звідки і з'явилася назва «енкаустика».

Складність вивчення спадщини античного воскового живопису пов'язано з малою кількістю творів образотворчого мистецтва, що збереглися дотепер.

Точних і достовірних даних про цю техніку немає, нанесення кольірних шарів, очевидно, велося як пензлями, так і особливими, подібними стеку в скульптурі, металевими інструментами – каутеріями, це різної форми круглі плоскі і загнуті «палички» і «лопатки», які нагрівали до температури 70⁰- 90⁰С.

Ціль статті — розглянути особливості техніки „енкаустики” та її використання в теперішній час.

Основні результати досліджень. Свідчення античних істориків і письменників містять уривчасті відомості про цю давню техніку живопису, яка мала широке застосування в розписах архітектури і кораблів у станкових творах. У своїх дослідженнях Пліній відзначав, що енкаустика є найбільш складним видом живопису.

Живопис на основі воску розвивався поступово, і в різні часи мав свій розквіт і занепад. Застосування воску в якості сполучного в Європу прийшло з Давнього Єгипту. Віск, знятий з фасаду єгипетських споруд, протягом 5 тисяч років не змінив своїх якостей. Олію того ж часу було зруйновано.

Крім енкаустичної техніки, в античному світі широкого поширення набула темпера і фреска. Фарби на основі воску стійкі і довговічні, вони мають легке просвічування і бархатистість, міцний зв'язок між шарами, який

не слабшає з роками.

Віск, застосований у кращих видах енкаустики в Греції і Римі, був вибілений і твердий (пунічний), до нього додавали різні смолисті бальзами (смоли хвойних дерев).

Більшість природних смол є кінцевою стадією перетворення натуральних бальзамів, що відбувається під впливом кисню повітря, сонця і вологи.

Воскові фарби, узяті з грецького храму Парфенон і римської колони Траяна, тверді, і на зламі скловидні, що притаманне смолам, а не воску.

Техніка енкаустики застосовувалася в третьому тисячолітті в Давньому Єгипті, у 5 - 6 в. до н.е. в античній Греції, Давньому Римі і Візантійській імперії. У Візантії також застосовували воскову темперу. З XII століття енкаустику, як техніку живопису, не застосовують.

У середні віки, в епоху Відродження застосування воску сильно змінилось. У XVIII столітті відновлюється інтерес до енкаустики і виникає багато тлумачень про неї. У XVIII столітті стали комбінувати віск з олією, що твердне, і олійними копаловими лаками. У наш час віск став компонентом темпер і лаків для картин.

Відомості про енкаустику можна знайти у римських письменників I століття нашої ери, а так само в матеріалах, знайдених при археологічних розкопках, серед яких були давні фарби й інструменти для живопису.

У старовину основною технікою було застосування гарячого способу листа, при якому розплавлена фарба наносилася пензлем чи металевим стилетом на розігріту основу (дерево, мармурову плиту й ін.), і знову оплавлялася для кращого зчеплення з ґрунтом. Необхідні виправлення вироблялися тим же способом при безупинному плавленні фарби. Цей спосіб живопису застосовували прославлені живописці античної Греції – Зевксіс, Паррасій, Апеллес та ін.

На основі висловлень римських письменників можна вважати, що основною технікою, у якій виконувалися станкові картини в античній Греції, була енкаустика.

У гробницях античних римських художників III і IV століть нашої ери було знайдено бджолиний віск, смоли, суміші воску і смоли, різні пристосування для живопису з мармуру, ручки від пензлів, довгаста ложка з бронзи, циркулі. Хімічним аналізом було встановлено, що сполучна речовина фарб складалася зі смоли і воску, або суміші олії, смоли і воску.

Енкаустика була улюбленим способом живопису грецьких і римських художників епохи розквіту античного мистецтва.

Античні зразки цієї техніки до нас не дійшли. Великого значення набувають фаяомські портрети, що знайомлять нас з мистецтвом енкаустики.

Портрети, виконані в техніці енкаустики, що одержали назву «фаяомські», за назвою оазису в Єгипті, було виявлено 1887 року у похованнях I - II століть нашої ери. Поява їх належить до того часу, коли в греко-римському Єгипті поряд із традиціями давньоєгипетського заупокійного культу стали

з'являтися ритуальні портрети, написані на дошках чи на полотні, що вставлялися в узголів'я мумій. Можна сказати, що живописні портрети – явище, породжене винятково елліністичною епохою. Багато з них чудово збереглися і не втратили яскравості фарб, мало ушкоджені.

Ранні фаюмські портрети було написано в техніці енкаустики, що набула в ту епоху широкого поширення.

Відмінна риса колірного шару полягала в об'ємності мазка. Напрямок мазка звичайно слідував формі обличчя. На носі, щоках і підборідді, в обрамленні очей фарба накладалася густо, контури волосся й обличчя виконувалися більш рідкою фарбою.

Портрети, виконані в техніці енкаустики, перейняті елліністичним впливом. Фаюмські портрети частково виконано гарячим способом із застосуванням каутерію, іншу частину зроблено холодним способом із застосуванням пензлів, що можна визначити за різними прийомами нанесення фарби. Можна побачити сліди темперного підмальовку, на який упевненими мазками наносилися воскові фарби. Строгість прийому було продиктовано особливостями швидко застигаючих воскових фарб, що майже виключало можливість наступних виправлень і поправок.

До ранніх пам'ятників, написаних восковими фарбами, належить портрет чоловіка в синьому плащі (друга половина I ст. нашої ери, ДМОМ ім. О.С.Пушкіна, інв. № 577). На відміну від традиційної єгипетської фронтальності зображення, голову злегка повернено вправо. Тіні від носа і в обрамленні очей роблять обличчя пластичним. Світлові відблиски на чолі, перенісці і щоках об'ємно передають форму. Світлові крапки в оці надають погляду жвавості. Блакитний плащ, накинутий поверх білого хітона, кидає відсвіт на щоку. Передача живописними засобами колірного рефлексу свідчить про живу спостережливість автора. Живописна поверхня фаюмських портретів виявляється у великій розмаїтості ліній, контурів, відблисків, тіней і штрихуванні. До цього періоду в розписах Давнього Єгипту ніколи не зустрічалося зображення тіней.

На формування стилю фаюмських портретів безсумнівний вплив зробив скульптурний портрет I - II століть. До кінця II століття і особливо в III - IV століттях н.е., у живописних портретах можна спостерігати ріст декоративних, умовних тенденцій.

Приблизно із середини II століття у похоронному ритуалі стали застосовуватися розписані завіси, якими покривали мумію покійного. Розпис виконувався за трафаретом ритуальних композицій, а обличчя писалося окремо, на полотні, і вставлялося в тканину завіси.

Більшість пізніх фаюмських портретів написано в техніці енкаустичної темпері. У фарби замість смоли підмішувався ячний білок, у результаті чого фарби ставали рідшими. Застосування рідкої фарби і нанесення її суцільним шаром на поверхню обличчя приводить до «плоского» стилю. У

портреті семіта (ДМОМ ім. О.С. Пушкіна, інв. № 5789), промальовуванням виконано обведення очей, носа і губ, орнаментально позначено завитки волосся і борода. Тут переважають риси єгипетського стилю, що позначилися в умовній манері трактування обличчя, фронтальному положенні голови, рівній фактурі поверхні.

В енкаустиці і розвитку темперного живопису широко застосовувалися пензлі різної товщини, що дозволяло досягти розмаїтості технічних прийомів письма. Пізні фаюмські портрети III – IV століть написано чистою темперою в зовсім плоскій манері. Тіні і відблиски в таких портретах перетворюються на графічні умовні лінії і колірні шари, відповідно до площинного стилю зображення.

Темперні фарби більш рухливі, ними значно легше працювати, ніж фарбами на основі воску, можна наносити як дуже тонкий колірний шар, так і більш тонку лінію пензлем.

Для портретного живопису віск особливо цінний. Природний колір близький до кольору тіла людини і має необхідну щільність. Працюючи восковими фарбами, можна домогтися враження матеріальності написаного тіла, більш переконливого, ніж виконаного темперою.

Воскові фарби, як і олійні, дають легке просвічування і м'яке сяйво, що йде з глибини, подібно людській шкірі. Воскові фарби важко піддаються змішуванню, і можна припустити, що живописці користувалися заздалегідь приготовленими кольорами, подібно темпері. Тому варто мати різноманітну палітру воскових фарб, найрізноманітніших відтінків, подібних тим, якими користується пастель.

Віск у гарячому стані може поглинути величезну кількість пігменту. При великій насиченості воску пігментом фарба стає занадто щільною і непридатною для роботи пензлем, у цьому випадку її можна розчиняти скипидаром, до стану рідкої сметани, і лише після цього писати пензлем.

Найбільш доцільне застосування наступних смол – дамарної, мастичної чи фісташкової, можливе застосування очищеної каніфолі чи соснової смоли.

Вибілену олію можна застосовувати для надання еластичності колірному шару, для утворення у верхніх шарах сухої плівки, що сприяє збереженню живописної поверхні і запобіганню фарб від руйнування. Для цієї мети краще застосовувати ляну олію, але можна використовувати і соняшникову, горіхову чи макову олію.

Застосування більшої чи меншої кількості олії буде впливати на технологічні особливості фарб. При більшій кількості олії фарби більш «рухливі», і живописний шар буде легше наносити пензлем.

Гарних результатів можна досягти і при повному виключенні олії, якщо застосувати лаки з твердих смол, які містять у своєму складі олію.

Існує два основних способи нанесення колірного шару на ґрунт – гарячий і холодний.

У залежності від більшої чи меншої кількості скипидару фарби можуть застосовуватися в холодному вигляді, чи вимагати нагрівання до температури, що розплавляє віск. Нанесення колірною шару і технологічна обробка живописної поверхні в енкаустиці значно складніша, ніж в інших техніках живопису, таких, як олія, темпера й акварель.

Фарби з великою кількістю пігменту варто наносити гарячим способом. Фарби, мало насичені пігментом – універсальні. Фарби, сильно насичені пігментом, придатні тільки для внутрішніх робіт, тому що вони набагато менше протистоять зовнішнім атмосферним впливам.

Твори, написані олією, згодом гинуть, втрачають колір і яскравість, у той час як техніка енкаустики зберігає чистоту, яскравість протягом сторіч і для неї менш небезпечні механічні ушкодження, тому що воскові фарби м'які.

Поряд із застосуванням у станкових роботах, енкаустика широко застосовується у монументальному живопису, за колірною виразністю подібна фресці, володіє найбагатшою колірною палітрою.

Енкаустика добре поєднується із сучасними будівельними матеріалами – шифером, цементом, цеглою та ін.

Греки застосовували техніку енкаустики при нанесенні колірною шару розігрітими восковими фарбами, що більше відповідає особливостям природного сполучного, а не на воскових емульсіях з різними компонентами.

Як припускають деякі дослідники, вперше в якості сполучного стали застосовувати віск у жаркому кліматі Давнього Єгипту. Висока температура повітря полегшує застосування енкаустичних фарб, основа і фарби легше нагріваються до потрібної температури, коли температура повітря більш низька, з огляду на особливості нанесення й обробки колірною шару, роботу виконувати складніше. Можливо, енкаустику використовували в країнах Середземномор'я, Греції, Давнього Риму, тому що там були сприятливі умови для роботи в цій техніці.

Висновки. Техніка «енкаустика» – найважча техніка живопису, і не має такого широкого застосування, як олія чи темпера, але має особливу красу і привабливість.

Загальний тон роботи, виконаній в техніці енкаустики, подібний олійному живопису, не покритому лаком, але має поверхню і світловідображення, притаманне тільки цій техніці, особливе «світіння» і «глибину» фарб.

Література:

1. Беда Г.В. Живопись и ее изобразительные средства. Учебник для вузов. М.: Просвещение, 1977.
2. Йогансон Б.В. О живописи. М.: Искусство, 1960.
3. Смирнов Г.Б. Живопись Учебное пособие для студентов. М.: Просвещение, 1975.